

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2007-2008

Eleutherius/Theodosios Limanı Kazısı

Metin Gökçay

24.10.2007

Bu söyleşide “Metro ve Marmaray Projeleri” dahilinde yapılmakta olan Yenikapı İstasyonu kazılarına yönelik çalışmalarımızı anlatmaya çalışacağım. Tarihi İstanbul içinde bizim kazdığımız alan, Eleutherius veya Theodosius limanıdır. Marmara Denizi'nin güney yamacında yer alan altı limandan biridir. Batıda, Studios Manastırı'nın hemen altında Narlıkapı'da çevresinde bulunan ilk liman ve genellikle imparatorlar tarafından tercih edilmiştir. Buraya Bukaleon Sarayı'ndan 24 Ağustos yortusu için geldiği bilinir. Theodosius Limanı 15. yüzyıldan sonra kullanılmamıştır. Bu limanın hemen yanında Heptaskalion, Kontaskalion, Sofia ve Bukoleon olmak üzere toplam altı liman vardır. Bu limanlardan en büyüğü olan isminin, limanın arka tarafında, 7. tepenin güney yamacında, Mısır'dan gelen buğday için silolar yaptıran Theodosius'tan geldiğini biliyoruz. Ancak 16. yüzyılda İstanbul'a gelen Petrus Gyllius, Bizans şehri 14 bölgeye ayırır ve burası 12. bölge olarak Eleutherion adını alır. Hemen üst tarafta, Cerrahpaşa Caddesi üzerinde son forum olan Arkadius Forumu bulunmaktadır.

Kazı çalışmalarında limanın mendireği arkasındaki kısmının içi tamamen balçık, doğu kısmında ise tamamen kum vardı; çünkü balçık olan kısım karadan gelen birtakım atıklarla dolmuştu. Çalışmalar sırasında 4. yüzyılda kullanılmaya başlandığını tespit ettiğimiz bu limanın, özellikle de önü açık olan kısmının 11. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş dolmaya başladığını biliyoruz. 15. yüzyıla ait bir bostan kuyusunun duvarında bulunan 1485 tarihli gümüş akçeye dayanarak, burasının 15. yüzyıldan itibaren ünlü Langa bostanları haline geldiğini söyleyebiliyoruz.

Daha sonra bugünkü tren yolunun geçtiği yerin daha ilerisi, 18. yy. da Yenimahalle semti Laleli Camii'nin molozuyla doldurulup tapu karşılığında Ermeni ve Rum vatandaşlara satılmıştı.

Alanın doğusundaki taban, benzer bir örneğine Keban'da yapılan bir araştırma sırasında Fırat'ın vadisinde rastladığımız bir durum, bu taşların hiçbir şekilde insan eliyle serilmesine imkân olmadığını gösteriyor. Bir akarsu yatağı gibi görünen bu kısım ile ilgili, aksi kanıtlanana kadar herkesin bir varsayımı olması kaçınılmaz. Bu daha çok jeolog arkadaşlarımızın görevi olmakla birlikte, biz sadece bir fikir ileri sürebiliyoruz.

Şöyle düşünülebilir: Karadeniz'in bir içdeniz olduğu bu dönemde Marmara Denizi henüz yoktu, bir veya üç tane göl vardı, Boğaz'ın olduğu yerde ise bir nehir bulunuyordu. Karadeniz'i besleyen ve "Bosphorus" olduğunu tahmin ettiğimiz bir nehir vardı. Lykos (Bayrampaşa) deresinin, Bosphorus nehrinin bir kolu olduğunu düşünüyorum; çünkü Vatan Caddesi'ndeki kazılarda buradaki kum yığılma miktarının birkaç noktada on metre derinliğe kadar indiğini gözlemledim. Konuyla ilgili kesin sonuçlar ise yapılan araştırmalardan elde edilecek. Bu limanda 6. yüzyılda bir tsunami yaşanmış olduğu, bazı jeologlarla hemfikir olduğumuz bir konu. Kumluk bir bölümden, bunun altında çamur, çanak çömlek, kemik, taş vb. gibi zeminden söz edebiliyoruz. Burada bulunan çanak, çömlek yığınının, deniz seviyesinin 3.5-4 metre altında ve yaklaşık 100 metre genişliğinde tüm alana yayılmış vaziyette olduğu görülüyor. Bunun durup dururken olmasına imkân yok. Doğan Perinçek'in bu konudaki fikirlerine katılıyorum:

Kazı alanının güneydoğusunda çay taşlarıyla bir dal mimarisi oluşturulmuş. Birbiriyle örülerek çamurla sıvanan dallar dikmelere bağlanıyor, dikmeler de çeşitli yerlere dikilerek dipleri dışardan soğuk veya ufak hayvan girmesini önlemek için çay taşlarıyla kapatılıyor. Çay taşlarının, yani akarsu yatağının altında rastladığımız kabuksu tabakanın (istiridye ve midye kabukları) 30-40 santim altında MÖ 5000-6000 yıllarına, geç neolitik döneme ait dal mimarisi, Mehmet Özdoğan'ın ifadesiyle söyleyecek olursak "Fikirtepe, Yarımburgaz'ın bir devamı" bulundu. Bu durum, tarihi yarımada üzerinde ilk kez neolitik döneme ait bir yerleşimin bulunması açısından önem taşıyor. Fikirtepe'yi biliyoruz; bunun dışında yarımada derken yarım Burgaz'ı ayrı tutuyorum, çünkü orası dışarıda kalıyor.

Bu çalışma alanımızda MÖ 5000-6000 yıllarına inmiş durumdayız. Burada görülen çanak çömlek herhangi bir şekilde deniz içinde yuvarlanarak gelmemiş. Örneğin biraz önce söz ettiğim taşlı alanın içinde demir çağı keramiği de var; ama onlar bir bütünlük veya bir tabaka arz etmiyor. Bu ise burada bir tabaka söz konusu. Bulgular arasında yer alan opsidyen alet, bize bunun neolitik kalkolitik döneme ait olduğunu kanıtlıyor.

Üzerinde çalışma yaptığımız kazı alanı batıya kadar 1 km uzunluğunda ve 58.000 metrekaredir. Arkeolog, jeolog, antropolog, restoratör, fotoğrafçı, mimar ve işçilerden oluşan 600-700 kişilik bir ekibin çalıştığı bu kazı, bugün dünyanın en büyük kazılarından biri. Şartları epey ağır olan bu çalışma on iki aydır her türlü hava koşulunda aralıksız sürüyor. Kimi zaman 24 saat çalışmayı gerektiren bu kazıda zorlu koşullarda çalışabilmek için de birtakım özel yöntemler geliştiriyoruz. Okullardaki arkeoloji kazılarınınkinden oldukça farklı olan bu çalışmalar, kent arkeolojisi üzerine yoğunlaştırılmıştır. Üniversitelerin kent arkeolojisi konusunda çok geç kaldığını, bu gibi kazılara adaptasyonun tam olması için bu uygulamaların okullarda ders olarak okutulması gerektiğini düşünüyorum.

Bugün kazı alanımızda 27 gemi bulunuyor ve bu konuda dünya rekoruna sahibiz. Burada arkadaşlarımızın dikkatli çalışmalarından söz etmeden geçmeyelim. Örneğin neolitik mimariyi tespit edebilmemizi sağlayan dikkatli çalışmalarından dolayı genç arkeologlarımızdan Mehmet Ali Polat'a burada teşekkür ediyoruz. İlk gemimizi tespit eden kişi ise, o dönemde kazıda çalışan fakat bugün müdür yardımcımız olan arkeolog Rahmi Asal'dır. Yaşlı ve anfora yüklü olduğunu bildiğimiz bu geminin içinde halatları, demir çapası duruyordu. Ben bulunan ilk üç geminin kesinlikle fırtınada batmış olduğunu düşünüyorum. Bunlardan birinin epey yüklü olan bir geminin savaş gemisi olduğunu anlıyoruz. Ayrıca omurgası üstünde oturmayan gemiler var; ancak birçoğu, omurgasının üstünde oturuyor. 11. yüzyıl sonrasında İstanbul'da yeterli miktarda taş ve moloz olmadığından, limanın dolgusu için moloz taşıyan gemi bu teknelerden biri olup, oldukça sağlamdı ve fırtına nedeniyle batmış ancak yarısı bulunmuştur.

Gemi kaldırma çalışmalarında ise çizim ve kaldırma ekiplerimiz görev yapıyor. Bunlardan biri INA'den (Institute of Nautical Archaeology-Bodrum) Cemal Pulak ve ekibi, diğeri ise İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Sait Başaran, Ufuk Kocabaş ve ekibi.

Gemilerden bazıları öyle bir kuvvetle gelmiş ki, biraz önce söz ettiğim tsunami tabakasında, büyük bir kuvvetle kuma saplanmışlar; kumun üstünde kalan kısımları, yani baş ve kış bodoslamaları yok, belli yerden sonra kaplama tahtaları da görülüyor, çünkü o şekilde bırakılsaydılar liman içine giriş çıkışlar engellenmiş olurdu. Şimdiye kadar bulduğumuz hiçbir gemide baş ve kış bodoslamasına rastlamadık. Biraz önce gördüğünüz güçlü gemi, bu gemiye vurmuş ve onu ikiye ayırmış. Alanda bulduğumuz gemilerden biri, 25-26 metre boyunda epey büyük bir gemi; onun da döşeklerinden bir kısmı kalmış ve omurgası da mevcut. Bu bölgede bulduğumuz teknelerden biri tamamen yanmıştı. Halil Yalçındağ arkadaşımız tarafından çıkarılan bir gemide, bir ocak, altında pişirme kapları ve kaptanın özel bölmesi vardı. Bazı bilim adamları bu gemilerin tsunamide batmış olamayacağını, fırtınada battığını, her 500 senede bir büyük fırtına olduğunu söylüyor. Buna karşılık benim iki sorum var: Gemiler limana niye gelir? Fırtınadan korunmak için gelir, fırtınada batmak için değil. Diyelim ki o kadar büyük bir fırtına oldu, elimizdeki gemilerden birinde bir sepet içinde duran vişne çekirdeklerini nasıl açıklayacağız, niye bu vişneler dağılmadı? Bunlar hemen cevaplanacak sorular değil. Şunu unutmayalım ki biz liman kazısı yapıyoruz. Bir höyük kazısında tabakaları peynir gibi kesersiniz, yukarıdan aşağıya okursunuz, ama limanda böyle bir şansımız yok. Çok uzun çalışmalara ve büyük bir bilgi birikimine ihtiyaç var. Biz de jeologlar, veterinerler, antropologlar, arkeobotanikçilerle çalışıyoruz; en sonunda umarım doğrusunu bulacağız.

Gemi temizlendikten sonra ortaya çıkan ocağın ve vişne sepetinin bulunduğu yer, kaptanın özel bölmesi; vişne çekirdeklerinin yanında ceviz ve kabuğunun içi boşalmış kestane de bulduk. Soru işaretlerinden biri de şeftali; o kadar çok şeftali yemişler ki her taraf şeftali çekirdeği dolu. O dönemdeki şeftaliler acaba Bursa'dan mı geliyordu?

Buluntulardan biri olan 10. yüzyıla ait bir Kırım amphorası üzerindeki gemi sgrafittosu sayesinde geminin, şeklinin ve yelkenin nasıl olduğunu hiç merak etmiyoruz, çünkü bize bunları gösteren bir belge bırakılmış; umarım ileriye doğru buna benzer açıklayıcı belgeler buluruz.

Biraz önce söylediğim gibi, limanın dolgu kısımları var; ince ve birbirinden ayrı kazıkların arası taş ve molozlar veya keramiklerle doldurularak sert zeminler elde edilmiş. Limanda bulunan iskelelerin en büyüğü batıda olup rıhtımdan 43.5 metre içeriye kadar uzanıyor. Uç kısmında geminin gireceği yerler var. Gemilerin boşaltıldığı sırada buraya gelen at veya öküz arabaları yükü taşıyordu. Bazı sığırların yük taşımada kullanıldığı veterinerimiz Doç. Dr. Vedat Onar tarafından tespit edildi. Zira sığırların boyunduruk aşınma izini, ağır yük çeken atların da gem takılı üst damağındaki aşınmayı izleyebiliyoruz. İskelenin genişleme alanının amacı platform üzerinde arabaların manevrasını sağlamak içindir. Muhtemelen tsunami sırasında sürüklenip gelen bir devenin de yine Doç. Dr. Vedat Onar'ın çalışmasıyla Afrika cinsi, tek hörgüçlü, sekiz on yaşlarında, erkek bir deve olduğu ve kesilerek ölmediği tespit edildi. Bunun yanında çok miktarda at iskeleti gördük.

İstanbul kentinin arkeolojisi açısından çok önemli olan Konstantin surunun başlangıcını bulduk ki bu bizim yaptığımız çalışmaların en önemli kısmıydı. Theodosius surlarından sonra rıhtım kısmı ve Konstantin surunun denize bakan tarafında mendirek görülüyor. Mendireğin uzantısı tren yolunun yanından Namık Kemal Caddesi'ne kadar devam ediyor. Namık Kemal Caddesi çok önemli; muhtemelen Lykos deresi de oradan akıyordu. Bunu şuradan anlıyoruz: Büyük bir alüvyonel tabaka burada yığıntı yapmış, sarı kumun rengi siyahlaşmış.

Kazı alanının batısında bulunan Konstantin surunun parçaları kopartılarak bugünkü Theodosius surları yapılmış. Konstantin surunun genişliği 4.5 metre; Theodosius surunun genişliği ise payandalarla beraber 2.5 metre. Theodosius surları ufak taşlardan örülerek inşa edilen mendirek mendireğin üzerine yapılmış. Denizin içine doğru devam eden doğal kireç taşları kayaçları muhtemelen bir yamaçtı. Konstantin surunun üzerinde açılmış daha sonra önü kapatılmış bir yol, depo yapısı altında gizli yol olarak yukarıya kadar gidiyor. İçeride bulduğumuz 16 tane yağ kandili de bizim bu fikrimizi doğruluyor. Rıhtımın üzerinde bulunan çok büyük taşlar ip deliklerinden kaldırılıp yerleştirilmiş; liman "U" şeklinde olup, rıhtım kısmı da bu "U"yu bitiren noktada bulunuyor. Hypoge, bir anlamda türbe, dört odadan meydana geliyor. Theodosius surunun üzerinde de bir örneği bulunuyor. Bunun Bizans mimarisi için enteresan kısmı, gizli tuğla tekniği kullanılmış olması.

1,5-2 santim kalınlığındaki tuğlalar dikine oturmayıp balık sırtı gibi döşenmiş ve normal tonozlara göre yatay geldiği için çok kalın değil, fakat çok kuvvetli. Burada ölümler gömülürken yandaki kapılar kullanılmıyor; ölü üst taraftan gömülüyor.

Dikkat ederseniz içine merdivenlerle inilen, tabanı ve duvarları kireç kaplı arka arkaya dört işlik görüyoruz. Buralarda kireç son derece yoğun kullanılmış. Bunların 13. yüzyıla ait derici işliğı olduğunu anlıyoruz. Limanın içine dolgu yapılıyor, kazıklar çakılıyor, aralarına keramik taş atılıyor ve sağlam bir zemin elde ediliyor. Bunun üzerine şapelle çağdaş olan dört tane küçük odacıktan oluşan kiler var; şapelin yanına daha sonra ihtiyaç nedeniyle iki tane nef yapılmış. Bir atriumu var. Muhtemelen denizcilerin azizi olan Aya Nikola için yapılan kilisenin üst kısımları tamamen ahşap; çünkü burada yangında yanmış ahşap parçalarının küllerini gördük. Çok miktarda fresk parçasından da kilisenin duvarlarının fresk olduğunu tespit ettik. Yaptığımız kazı sırasında yuvarlak bir çukur içerisinde 47 tane ceset bulduk. Hepsi kadın ve çocuktü, erkek yoktu, bir kadının da karnında çocuğı vardı. Bunların kilisenin kullanılmadığı dönemde var olduğunu gördük; kullanıldığı dönemlerde kilisenin içinde ve dışında 23 tane mezar vardı. Bu kilisenin tarihi 12. yüzyıl sonu 13. yüzyıl başına dayanıyor.

Theodosius surunun Namık Kemal Caddesi'ne denk düşen kısmında sokakta bir kule görüyoruz. Lykos'un geçtiğı yerden bir kapı yapılp bir niş açılmış. Theodosius suru hafifçe dönüyor ve büyük kapısı 16. yüzyılda duvarla kapatılmış. Nişin altında ise tabanı da döşenmiş bir kuyu var; muhtemelen kilisenin ayazması.

Burada yaptığımız kazıda çok enteresan bir şey tespit ettik: Serbest Arkeolog Hasan Altun'un dikkatli çalışması ile bulunan kuyunun içi amfora ile doluydu. Onları boşaltığımız zaman kuyunun altına indik, Theodosius surunun da altına bakabildik ve surun burada ahşap kazıklar üzerinde oturduğunu gördük. Bunun da sonuçta değişik sonuçlar vereceğine inanıyorum.

Veteriner Doç. Dr. Vedat Onar'ın mendirek arkasında kalan alanda ortaya çıkan balık kılçıklarının Afrika kedi balığı olduğunu söyledi. Bunun yanında yumurta kabukları da bulduk. Bunlar da Bizans'ın 7. yüzyıldaki yeme içme alışkanlıklarını göstermesi bakımından ilginçti.

Dünyada nadir olan, ama bizim bulmaktan “bıktığımız” buluntulardan biri olan taş çapalardan birinin üzerinde ahşap tırnakları orijinal olarak duruyordu; yukarıya halat bağlanıyor, bu tırnaklar yere tutunuyor. O dönemde demir çapalar da çok kıymetli; döküm tekniği olmadığından, çapalar sadece dövülerek, birbirine eklenerek yapılıyor ve kırılma olayı çok fazla. İtalya’da bir kızın çeyizinde ne kadar demir çapa varsa çeyiz o kadar kıymetli sayılıyor. Biz taş çapaları deniz tabanı üzerine çıktığı kotlarda birleştirdik, Konstantin surunun olduğu taraftan, yani batıdan doğuya doğru hemen ön taraflarda tabanın 1 metre derinleştiğini gördük; bu da enteresan bir tespitti.

Şimdi ilginç buluntulardan bazı örnekler göstereceğim. Buluntularımız arasında güzel bir İznik örneği, Bizans dönemine ait bir Milet kabı, ısıtma kabı, bir ekmek mühürü, içliklerin içinde bulduğumuz 18-19. yüzyıla ait bronz İsa heykelciği, 7. yüzyıla ait bir bronz kandil, bir gemici feneri de vardı. 43 metre uzunluğunda olduğunu söylediğim iskelenin yanında 1000’den fazla kandil bulduk. Muhtemelen bir gemi kandil yüklüdü, orada battı veya kolilerini düşürdü. Limanın 4. yüzyıldan itibaren kullanıldığını buluntulara dayanarak söyleyebiliyoruz.

Geç Roma-Erken Bizans dediğimiz döneme ait kap türlerinin de çok güzel örneklerini bulduk. Bunlar Rusya ile olan ticaretimizden kalmış olabilir, çünkü 638’de Yermük Savaşı’nda Araplar Bizans ordusunu yenmişlerdir. Mısır’ı aldıktan sonra 7. yüzyılda Mısır ile ilişkiler kalmamıştı, ama 989’da Kiev Prensi Vladimir Ortodoksluğu kabul edince Rusya ile bir ticaret başladı. Kersones kazıları katoloğu kitabına baktığımız zaman bazı malzemelerin çok büyük benzerlik gösterdiğini biliyoruz. Feza Demirkök’ün yardımlarıyla, bulduğumuz kaplardan birinin üzerinde, “Johannes’in kabı” yazdığını saptadık. Muhtemelen limanın içinde batmış bir gemiden sürüklenerek gelmiş bir malzeme bu.

Enteresan parçalarımızdan biri de protokorinth diyebileceğimiz bir kap. Bir diğeri de gemi yapımında kullanılan ahşap kemani bir matkaptır. Bir ip yay şeklinde bir ahşaba gevşekçe bağlanıyor ve aradaki yivlere takıldığı zaman üstten basıyorsunuz, çevirdiğiniz zaman matkap görevini yapmış oluyor. Gemilerde önce kabuk kısmı yapılıyor. Tahtalar delinip ahşap çiviler (kavelalar) çakılıyor ve bunlar birleştirilip reçine ile sızdırmazlıkları sağlanıyor.

Ahşap bir kaşık, bit tarakları, fildişi bir Meryem başı, Apollon heykelciği, bir kuş betiminin ve köpeğin yaban domuzunu ısırıldığı bir av sahnesinin yer aldığı levhalar, büyü tabletleri buluntularımız arasında. En fazla rastladığımız parçalardan biri de deri sandaletler. Bunlardan yola çıkarak o dönemdeki sandalet modasını tamamen kavramış durumdayız. Elimizdeki örneklerden bir ahşap takunyanın ise Kira diye bir kadına hediye edilmiş olduğunu Grekçe şu cümleden anlıyoruz: “Sağlıklı olup Kira, mutlulukta ve güzellikte bunu giy.”